

УДК 332.32 : 712.4

РОЗВИТОК І ТРАНСФОРМАЦІЯ МЕРЕЖІ ОЗЕЛЕНЕНИХ ТЕРИТОРІЙ ВЕЛИКИХ МІСТ

О.В. Кустовська

кандидат економічних наук

доцент кафедри землевпорядного проектування

Національного університету біоресурсів і природокористування України

Стаття присвячена основним проблемам розвитку рекреаційної діяльності в Україні та напрямам їх вирішення. Основою розвитку мережі озелених територій великих міст є реконструкція існуючих зелених зон, озеленення районів житлової забудови та застосування альтернативних видів озеленення.

Ключові слова: мережа озелених територій, реконструкція, рекреаційна діяльність, альтернативні види озеленення.

Управлінню земельним фондом країни, її регіонів і населених пунктів останніми роками приділяється все більше уваги. Адже розвиток земельних відносин будь-якої країни пов'язаний із встановленням і практичною реалізацією порядку, принципів і правил, що забезпечують правовий, економічний, екологічний та соціальний режими організації використання земельних ресурсів як просторового базису всіх галузей економіки країни, територіальної основи життєзабезпечення держави і підтримання здоров'я населення. Екологічна ситуація на територіях рекреаційного призначення в Україні в цілому продовжує погіршуватися, незважаючи на заходи щодо їх запобігання з боку органів державної влади і органів місцевого самоврядування.

У великих містах зелені насадження виконують важливі санітарно-гігієнічні та естетичні функції. При озелененні вже забудованих частин міста виникають різні перешкоди для створення повноцінних зелених насаджень через високу щільність забудови та неможливість змінити архітектурний вигляд міста. Місто Київ постійно росте та розвивається, як живий організм, з чим пов'язана необхідність будівництва нових об'єктів. Із кожним роком щільність міської забудови збільшується, але при цьому межі міста майже не розширюються. Паралельно також збільшується чисельність населення, що веде до необхідності розширення площі зелених насаджень у місті. Ще одна проблема великого міста — це збільшення кількості машин, а разом із тим виникає потреба площ для їхніх стоянок. Як наслідок, головною проблемою озеленення міста в наш час стає нестача вільних площ, на яких можна було б посадити дерева та кущі, створити газони. Особливо це стосується центральних районів

міста. Все це є важливою та гострою проблемою, яку потрібно негайно вирішувати за рахунок альтернативних видів озеленення.

Основні проблеми розвитку рекреаційної діяльності в Україні зумовлені, як показують дослідження, невідповідністю організаційно-господарських механізмів вимогам екологічного права, відсутністю ефективного контролю за доглядом і оновленням мережі озелених територій населених пунктів. Питанням розвитку й трансформаційним процесам мережі озелених територій великих міст присвячені праці відомих вчених — О. Багацької, В. В'юна, В. Горлачука, Д. Круподьорова, А. Мартина, А. Прималенного, А. Сохничка, А. Третяка, Є. Шибанова та ін.

Аналіз наукових праць засвідчив, що були проведені необхідні заходи щодо ліквідації явних прогалин у теорії й практиці землевпорядкування рекреаційних територій, зокрема щодо використання спеціальних видів рослин в озелененні урбанізованого середовища великих міст. Проте можна й далі розвивати, уточнювати та поглиблювати теоретико-методологічну та практичну основу при обґрунтуванні заходів із землеустрою рекреаційних територій.

В умовах переходу від командно-адміністративної економіки до нових умов господарювання трансформаційні процеси у відносинах власності істотно вплинули на розвиток мережі озелених територій, що спричинило появу цілком нових, практично ще не досліджених організаційно-економічних та господарсько-правових форм їх функціонування.

У цій статті оцінено трансформаційні процеси і розвиток озелених територій великих міст на засадах аналізу існуючих проблем та обґрунтовано альтернативні види озеленення таких територій.

Актуальним як у науково-теоретичному, так і практичному плані є обґрунтування організації та встановлення меж території рекреаційного призначення такої моделі функціонування рекреаційних комплексів, яка оптимізувала б організаційно-економічний механізм управління трансформаційними процесами озелених територій великих міст, враховувала рівень зростання рекреаційних потреб населення, яке постійно збільшується, і дала б можливість формувати конкурентоспроможний інструментарій реагування на них. Саме розроблення такого інструментарію є одним із найважливіших засобів підвищення ефективності управління землями рекреаційного призначення в сучасних умовах.

Сучасні уявлення щодо ландшафтного феномена великих міст визначають такі теоретичні принципи озеленення, як засоби планувальної трансформації характеру та параметрів міського ландшафту:

- забезпечення умов формування, функціонування, розвитку та відтворення сельбищних, виробничих і рекреаційних територій, об'єктів і територій інженерно-транспортної інфраструктури;

- визначення меж цілісних ландшафтних утворень, нормування просторової співмасштабності, сумісності та модуляції компонентного розмаїття з урахуванням закономірностей сприймання і встановлення психологічного комфорту;

- установлення домінуючих і акомпонуючих просторових ознак і мотивів ситуативного формування малюнка ландшафту, параметрів психосоціальної взаємодії (рівноваги);

- установлення збалансованості і послідовності (комбінації) домінуючих паритетних і додаткових ланок комплексу функцій середовища з урахуванням закономірностей відвідування, ємності й технологічного комфорту діяльності. Визначення можливості (тривалості) і потреби (нормативні етапи і витрати) існування ландшафту, параметрів економічної (раціональної) взаємодії їхніх компонентів;

- установлення програмних режимів придбання і спадкування вибраних властивостей і досягнення етапної рівноваги ландшафту з урахуванням його природно-культурної і соціокультурної значимості. Розроблення нормативних цілей регулювання (і саморегулювання) критеріїв і методів оптимізації мережі територій, меж і параметрів районів екологічної взаємодії (рівноваги) з урахуванням закономірностей підтримки екологічного комфорту;

- розроблення й оптимізація (ідентифікація) цілісного планувального рішення (схе-

ми композиційної кристалізації і тематизації території) конкретного ландшафтного цілого, встановлення правил планувальної взаємодії (рівноваги) перетворення, зберігання і відновлення ландшафту. Здійснення ефективного територіального і позатериторіального (цільового і ціннісного) втілення (відтворення і трансформації) іменованої топоформи ландшафтного цілого: реалізація алгоритму декодування програми розвитку, кваліметричне оцінювання потенціалу функціонування, побудова сценарію прообразу формування (модуляції ландшафтних параметрів міста).

Розвиток і трансформація мережі озелених територій як місць масового відпочинку, ґрунтується на аналізі потреби у територіях такого типу, оцінюванні ландшафтних і планувальних умов міста. Основною ланкою мережі території масового відпочинку є парки та лісопарки, які несуть основні рекреаційні навантаження у великих містах [5, с. 15].

Озеленення міста — це комплексна робота, яка охоплює планування, нормування, проектування, будівництво, утримання об'єктів зеленого будівництва, розвиток розсадницького господарства, розміщення малих архітектурних форм, удосконалення дорожніх покриттів, підготовку кадрів, спеціалістів вищої та середньої кваліфікації, організацію науководослідної роботи з озеленення, вивчення та поширення передового вітчизняного та зарубіжного досвіду.

У системі містобудівних заходів, спрямованих на вирішення проблеми охорони на поліпшення навколишнього середовища, значне місце відводиться озелененню як основному елементу ландшафтно-рекреаційних територій [2, с. 59]. Вони в планувальному відношенні тісно пов'язані з водними просторами річок та інших водних об'єктів.

У результаті аналізу існуючої ситуації щодо стану мережі озелених територій міста виявлено ряд актуальних проблем. Досить назвати лише основні, щоб зрозуміти, який асортимент може чекати міські куточки природи. Це скорочення площ озелених територій; забудова паркових зон і скверів; недостатнє і несвоєчасне відновлення насаджень і окремих дерев; нестача озелених територій у центральній частині міста; недосконалість законодавства, яке не дає змоги громадянам захищати своє право на збереження зелених зон; відсутність доступної офіційної інформації про площі, стан зелених насаджень, їхню динаміку, виконання нормативів, різке погіршення стану озелених територій загального користування внаслідок витоптування, заростання, хвороб, забруднення і засолення тощо; проблеми до-

ступності зелених зон для населення, в тому числі збільшення транспортних витрат і часу; руйнування природних та історичних ландшафтів, «обличчя» міста; погіршення стану довкілля і стану здоров'я населення внаслідок зниження кількості та погіршення якості зелених зон.

У зв'язку з наданням земельних ділянок під об'єкти нового будівництва на місці парків і скверів відбувається знищення зелених зон міста, що в подальшому призведе до погіршення стану атмосферного повітря та створить додаткове акустичне навантаження на райони житлової забудови. Нині озеленені території всіх видів найбільш незахищені від нецільового використання [2, с. 62].

При виконанні дослідження щодо організації та встановлення меж території рекреаційного призначення враховувалась необхідність створення сприятливих умов для ефективної охорони, належного захисту, раціонального використання, забезпечення збереження та розширення площ зелених насаджень у містах, щоб поліпшити стан довкілля великих міст. Досі на об'єкти зеленого будівництва не обґрунтовано науково-методичних засад організації та встановлення меж території рекреаційного призначення та не виготовлено відповідних документів, а їхня відсутність ускладнює вирішення виробничих питань з утримання, охорони та захисту мережі озелених територій. Відсутність інвентаризації зелених насаджень з нанесенням меж об'єктів не дає змоги надати їм статус «зелених ліній» (за аналогією з «червоними лініями»), які захищали б озеленені території від тиску на них забудовників, і затвердити цей статус законодавчо.

Київ має славу зеленого міста, але останнім часом у деяких районах столиці потроху зникають зелені насадження з тієї чи іншої причини: будівництво житлових комплексів, реорганізація міського простору, боротьба з хворобами дерев тощо. Зміни — це добре, але важливо прийняти до уваги і справу щодо озеленення Києва. Насамперед хвилює проблема знищення дерев, уражених омелою, в рамках боротьби з цією хворобою. Багато дерев у місті страждає через паразитарний вплив омели, тому дерева випилюють, щоб сповільнити її розповсюдження. Але після спиляння нові дерева висаджують вкрай рідко. Необхідно поновлювати трансформовані озеленені території столиці та контролювати цей процес відповідальними структурами (такими, як Київзеленбуд чи житлово-комунальними господарствами районів міста), а також можна залучити мешканців районів, активістські громади Києва, екологічні організації (напри-

клад, WWF Україна) та просто небайдужих киян [3, с. 2].

Щоб зберегти зелені зони населених пунктів, рекомендується збільшити площі зелених насаджень та передбачити виконання робіт по відведенню меж земельних ділянок парків та скверів, а також прискорити пошук джерел фінансування для будівництва об'єктів і споруд рекреаційного призначення, збільшити обсяги інвестицій у цю сферу, необхідно посилити контроль за збереженням зелених насаджень. Слід поетапно замінювати зелені насадження, які мають незадовільний стан; створити нові зелені зони міст, передбачені Генеральним планом забудови; заборонити надавати земельні ділянки під забудову на місці парків, скверів і лісопарків.

Основні містобудівні чинники, що негативно впливають на екологічні умови й стан озелених територій:

- черезсмузжя розташування промислових, комунально-складських і сельбищних зон, природоохоронних і рекреаційних територій;
- наявність потужної транспортної мережі, яка пересікає зелені території міста та приміської зони автомобільними магістралями та швидке зростання кількості індивідуального автомобільного транспорту;
- розміщення житлової забудови, промислових, комунально-складських і транспортних об'єктів у межах територій рекреаційного призначення;
- недостатній розвиток і низька якість інженерних комунікацій, недостатня оснащеність і низька ефективність роботи існуючих очисних споруд та інших об'єктів природоохоронної інфраструктури;
- ландшафтні характеристики, рівень благоустрою та облаштування й стан рекреаційної інфраструктури більшості територій парків і лісопарків не відповідають існуючим і перспективним рекреаційним навантаженням.

Перед фахівцями проектних організацій, працівниками міських служб та організацій, перед суспільством стоїть завдання надалі не допускати нових містобудівних прорахунків та виправити раніше допущені, виконати необхідні містобудівні обґрунтування та проектні розробки щодо трансформації мережі озелених рекреаційних територій і категорично виключити будь-яку можливість зайняти озеленені території міста забудовою нецільового призначення. Враховуючи суспільно важливу роль озелених територій у життєдіяльності та естетичному сприйнятті міста, їхнє екологічне значення та необхідність виключення нецільового використання, потрібно наділити

відповідні комунальні підприємства правами самостійної муніципальної служби, яка відповідала б за збереження, експлуатацію, нове будівництво, ландшафтну реконструкцію, знесення зелених насаджень та фінансувала всі види робіт. Мають бути розроблені дієві важелі впливу, спрямовані на збереження та підтримку якісного стану озелених територій. Необхідно визначити і затвердити статус працівників зеленого господарства з можливостями набуття ними прав адміністративного впливу на порушників, безперешкодного доступу на території підприємств для контролю за озелененнями спеціального призначення та обмеженого користування, на оформлення приписів і забезпечення механізму відповідальності за їх невиконання.

Стан озелених територій залежить від екологічного стану міста, а кількість та якість озелених територій, у свою чергу, поліпшує стан довкілля. Основним забруднювачем навколишнього середовища є автотранспорт, кількість якого постійно зростає. Пропускна спроможність шляхів недостатня, а стан доріг у більшості випадків незадовільний. При проведенні ландшафтної реконструкції вуличних насаджень, бульварів, проспектів, прилеглих до напружених магістралей і доріг парків і скверів необхідно використовувати асортимент деревно-чагарникових порід, стійких до пилу та газу. Одночасно слід враховувати близькість до джерел забруднення та фізичних забруднювачів. Також необхідно створити санітарно-захисні зони навколо підприємств.

Економічний спад в усіх галузях не міг не позначитись на веденні зеленого господарства. Внаслідок цього недостатньо обсязі проводились роботи з нового будівництва, трансформації та ландшафтної реконструкції, було зменшене фінансування на виконання робіт із догляду за об'єктами зеленого будівництва, мало місце скорочення штатів. Майже всі роботи з озеленення (створення нових об'єктів, ландшафтна реконструкція, утримання, створення та оновлення квітників, альпійських гірок, організація виставок квітів) потребує бюджетного фінансування та пошуків альтернативних джерел — інвестування, стягнення орендної плати з організацій і підприємств, розміщених на території парків та скверів і функціонально з ними не пов'язаних, спрямування коштів від стягнення штрафів та відшкодування відновлювальної вартості на розвиток і утримання зелених зон міста тощо.

Озеленення — одна з важливих столичних проблем. Місто цементується і задихається в парах. Ситуацію трохи рятують ще не забудовані ботанічні сади, сквери, парки, алеї та інші

зелені смуги. Досить активно розвиваються альтернативні види озеленення: дахів, контейнерна культура для терас та вулиць, кашпо з квітами на стовпах та клумби, проте міська висадка квітів часто не враховує особливостей нашої флори. Асортимент дерев'янистих ліан, які використовуються в озелененні м. Києва, дуже бідний і представлений в основному видами з родини Виноградові. Головною проблемою недостатнього використання дерев'янистих ліан в озелененні є обмежені дані про їхні біоекологічні особливості в умовах інтродукції в конкретному регіоні. Існує потреба поліпшення та розширення асортименту дерев'янистих ліан, які використовуються в озелененні м. Києва, за рахунок інтродукованих видів, апробованих у ботанічних садах і дендропарках [1, с. 2–3].

Дизайнери, які займаються озелененням столиці, часто не звертають уваги, що вибирають для висадки агресивні рослини, які витісняють наші рідні види, а іноді можуть призвести до екологічних катастроф. Мають бути професійні досвідчені люди-практики, фахівці, які дбатимуть про озеленення, враховуючи і сьогоденні потреби міста і майбутні. Як архітектори — тільки з ботаніки. Любов до рослин — у тренді. Міні-сади ставлять на робочі столи, щоб будь-якої миті стати інструментом антистресу. У Сполучених Штатах замість «курилки» в спеціальних релакс-зонах ходять босі по траві. Наразі дуже модні масажні килимки із пластмасовим штучним ворсом. Їх кладуть у широкий лоток, засівають насіння вівса або інших швидкозростаючих злакових, і, коли вони проростають, ходять по них босоніж. У такому спеціальному куточку також ставлять багато рослин, щоб скинути негатив. Раніше активніше використовувалися фітонцидні рослини, які поліпшували здоров'я людей. Вони поглинають феноли: шкідливі речовини з повітря від фарб та лаків, синтетичні. Частина з них виділяє кисень та корисні біоактивні речовини. Якщо правильно підібрати види рослин, то можна значно поліпшити здоров'я людей. Гарно контролювати обмін повітрям та речовинами з рослин і в житлових кімнатах: підбір залежить від приміщення, товщини стін, вікон тощо. Облаштувавши в офісі «живу стінку» або вертикальну фітокасету, можна підвищувати працездатність працівників офісу, знімати стрес та поліпшувати їхнє здоров'я, а прикрасити кімнату або приймальню можна міні-садом [4].

Щільність забудови в містах перешкоджає значному поширенню зелених насаджень, але разом з тим створює широкі можливості для використання ліан на вертикальних поверхнях будівель та споруд.

Вертикальне озеленення виконує різноманітні функції, але передусім велике його значення в оздоровленні міського середовища та в поліпшенні його мікрокліматичних умов. Виткі рослини мають різноманітні форми, багату палітру забарвлення листя, квітів та плодів, високу швидкість росту й здатність легко піддаватися формуванню. Декоративні якості та природні властивості ліан відкривають необмежені можливості використання вертикального озеленення, як засобу декоративного збагачення архітектури міста та його зелених насаджень.

Для розширення асортименту дерев'янистих ліан в озелененні міст пропонується: використовувати перспективні види дерев'янистих ліан залежно від функціонального призначення території міста, зокрема в насадженнях загального користування (в парках, міських садах і скверах, на бульварах); у насадженнях обмеженого користування (житлових районів і мікрорайонів, на території культурно-побутових, адміністративних, громадських установ, загальноосвітніх шкіл, на ділянках вищих навчальних закладів, насадження при дитячих, шкільних установах і дитячих таборах, на території лікарень, санаторіїв та будинків відпочинку, промислових територій, житлових будинків садибної забудови); у насадженнях спеціального призначення (вуличні насадження, озеленення кладовищ, захисні смуги тощо).

ВИСНОВКИ

Основою розвитку озелених територій загального користування, відповідно до ландшафтно-планувальних засад, передбачається розширити їхні рекреаційні можливості, в основному за рахунок реконструкції існуючих зелених зон, озеленення районів нової житлової забудови та застосування альтернативних видів озеленення.

Створення нових зелених зон дасть можливість збільшити площу зелених насаджень. Парки і сквери, що створюються в нових сельбищних районах, продовжують тенденцію без-

перервності зелених насаджень і забезпечують їх мешканців насадженнями загального користування за нормою в зонах оптимальної доступності. Для цих парків характерно те, що вони створюються на непокритих насадженнями землях, тому тут дуже важливо підібрати породи, їхній вік і густоту насаджень як засобів швидкого та якісного надання парковим територіям ландшафтної привабливості та кондиційності.

Використання дерев'янистих ліан в озелененні урбанізованого середовища м. Києва сприятиме вирішенню проблеми нестачі площі для озеленення, поліпшення мікрокліматичних умов міського середовища у зв'язку з максимальним наближенням рослин до житла та підвищенню рівня декоративного оформлення.

Таким чином, використання земель рекреаційного призначення та значне збільшення їх площ дасть можливість оздоровлювати населення. До того ж, це могутній потенціал розвитку міжнародного туризму, який у багатьох країнах світу є прибутковою галуззю національної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Багацька О.М. Особливості росту і розвитку інтродукованих видів дерев'янистих ліан та перспективи їх використання в озелененні м. Києва: [Електронний ресурс] / О.М. Багацька // Офіційний сайт Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки. — Режим доступу: www.kdpu-nt.gov.ua/
2. Бережна О.О. Проблеми розвитку рекреаційно-оздоровчих комплексів / О.О. Бережна // Персонал. — 2006. — № 11. — С. 57–65.
3. Впровадження відновлення зелених насаджень на місцях ліквідованих хворих дерев: [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Київської міської ради. — Режим доступу: <https://petition.kievcity.gov.ua>
4. На стіні будинку в Києві вирощуватимуть мох: [Електронний ресурс] / Он-лайн газета «Експрес». — Режим доступу: <http://expres.ua>
5. Хвесик М.А. Проблеми реформування земельних відносин у містах / М.А. Хвесик // Землепорядний вісн. — 1999. — № 2. — С. 14–17.